

FILOSOFIE

Op zoek naar een theorie van *sociale samenwerking*

Albert de Booij in gesprek met prof. dr. Martha Nussbaum

Vertaling: Jacques Geluk
Fotografie: Courtesy of prof. Nussbaum

The Human Development and Capabilities Association, HDCA (De Associatie voor Menselijke Ontwikkeling en Vermogens), is opgericht in 2004. Martha Nussbaum was voorzitter van 2006 tot 2008. De associatie bevordert, vanuit verschillende invalshoeken en disciplines, kwalitatief hoogstaand onderzoek naar menselijke ontwikkeling en vermogens. In haar boek 'Women and Human Development: The Capabilities Approach' pleit Nussbaum voor een zogenaemde 'vermogensbenadering'.

Kunt u onze lezers uitleggen wat u verstaat onder 'vermogens'?

"Mensen die beschikken over 'capabilities' (vermogens in de betekenis van mogelijkheden) krijgen de kans echt te kiezen, op voorwaarde dat hun innerlijke capaciteiten (tijdens de opvoeding binnen het gezin en op school) zijn ontwikkeld en er een geschikte politieke en sociale omgeving is. Een mens is niet in staat te werken, tenzij de maatschappij voor een opleiding zorgt - waardoor die persoon arbeidsgerelateerde vaardigheden opdoet - en kansen biedt door te zorgen voor een gevarieerd aanbod van banen. Louter verbale garanties zijn niet voldoende, mensen kunnen vermogens alleen ten volle benutten wanneer ze keuzes kunnen maken. Ik beweer dat de tien 'capabilities' die op mijn lijst staan een centrale rol spelen, omdat zij nodig zijn om een waardevol leven te kunnen leiden op basis van menselijke waardigheid. Dat moet voor alle regeringen reden genoeg zijn om alle tien basale politieke voorwaarden toegankelijk te maken voor alle burgers. Besef wel dat de kansen zijn verbonden met de menselijke waardigheid en dat het niet gaat om het functioneren op zich. Veel mensen besluiten een of meer mogelijkheden niet te gebruiken, maar het is belangrijk dat ze daarvoor zelf kunnen kiezen."

U heeft er, samen met anderen, voor gezorgd dat de 'Capabilities approach' nu een paradigma is voor het politieke debat op het gebied van de ontwikkeling van de mens en een inspiratiebron voor de Human Development Index (HDI) van de Verenigde Naties. U vertaalt de basisprincipes in een tiental 'capabilities' (menselijke vermogens of mogelijkheden), of echte kansen, die buitengewoon belangrijk zijn geworden binnen de ontwikkelingspolitiek. Wat is het belang hiervan, niet alleen voor de mens als individu, maar ook voor de democratie?

"Ik zal eerst de juiste chronologische volgorde aangeven. De Indiase econoom Amartya Sen heeft geholpen met het ontwerpen van de Human Development Reports van de Verenigde Naties. Op dat moment was hij, lang voordat ik me daarmee bezighield, al bezig met het ontwikkelen van zijn versie van de 'Capabilities approach'. Hij gebruikt de vermogens vooral vergelijkenderwijs: landen krijgen een plek op een ranglijst afhankelijk van hoe ze op bepaalde 'capabilities' presteren. Daarbij focust hij zich speciaal op vermogens als scholing en gezondheid, die in zijn ogen bijzonder belangrijk zijn. Ik maak een officiële lijst, omdat mijn project wezenlijk

anders is. Ik wil de 'capabilities' gebruiken voor het definiëren van een sociaal minimum, zonder dat welke samenleving dan ook daaraan zelfs maar een minimale rechtvaardiging kan ontlenen. De lijst is bedoeld om te gebruiken bij het maken van (grond)wetten en het interpreteren van grondwettelijke garanties. Mijn benadering is meer dan die van Sen gericht op het politieke proces en het raamwerk van grondwettelijke rechten. Hij is econoom en richt zich met name op het gebruik van 'capabilities' in ontwikkelingslanden. In die economieën heeft zijn vermogensbenadering gezorgd voor een significante verschuiving van aandachtsgebieden: de focus ligt niet meer uitsluitend op economisch groei, maar nu vooral op een ruim aanbod van menselijk gezien belangrijke goederen. In mijn geval wil ik de basale politieke principes van een land gebruiken om de noodzakelijke voorwaarden voor een menswaardig bestaan te promoten."

In uw boek 'Women and Human Development: The Capabilities Approach' introduceert u een nieuw soort feminisme. Door de situatie waarin Indiase vrouwen verkeren als vertrekpunt te nemen, laat u zien hoe de filosofie de basale grondwettelijke principes - die alle regeringen zouden moeten respecteren en implementeren - kan versterken. Tevens toont u aan dat deze principes zijn te gebruiken als vergelijkend meetinstrument voor de kwaliteit van leven in verschillende landen. In dit belangrijke boek neemt u afstand van de abstracties van economen en filosofen. Kunt u een voorbeeld geven van de manier waarop u uw ideeën verbindt met alledaagse problemen zoals armoede, misbruik en discriminatie?

"Voordat ik het boek ging schrijven heb ik me verdiept in het grote aantal problemen waarmee arme vrouwen in ontwikkelingslanden worstelen. Mijn benadering is denk ik een abstractere en formelere versie van diezelfde strijd. Ik laat dit zien door het boek te beginnen met twee voorbeelden van situaties waarin vrouwen in India verkeren. Een stenensjouwster uit Kerala en een naaister uit Gujarat, die al een gewelddadig huwelijk achter de rug heeft. Ik heb die voorbeelden gebruikt om gedetailleerd te kunnen aangeven hoe verschillende kansen in het leven toch met elkaar zijn verbonden. Bijvoorbeeld: hoe het krijgen van een lening van belang kan zijn voor het beschermen van je lichamelijke integriteit. Of: hoe arbeidsdiscriminatie je gezondheid kan aantasten. Bovendien heb ik laten zien dat een van de betrokken overheden (die van Kerala) veel meer heeft gedaan dan de ander (Gujarat) om menselijke vermogens en mogelijkheden te bevorderen."

U heeft een belangrijk boek geschreven over wettelijke en morele filosofie, 'Hiding from Humanity: Disgust, Shame and the Law'. U betoogt dat de gedachten achter gevoelens van walging te maken hebben met 'magische ideeën van besmetting en onmogelijke verlangens naar puurheid, die niet passen bij het menselijk leven zoals we dat kennen'. U schrijft dat we net zo wantrouwig moeten zijn over wat u noemt 'primitieve schaamte' (over het feit dat de mens niet perfect is). Welke rol mag dit soort schaamte spelen bij bepaalde bestraffingen?

"Schaamte heeft in het Westen altijd al een belangrijke rol gespeeld bij het straffen. De Romeinen tatoeëerden of brandmerkten mensen, zodat iedereen kon zien dat ze de wet hadden overtreden. Eerst trof echte misdadigers dit lot, maar in de praktijk werd dat al snel uitgebreid naar mensen die deel uitmaakten van ongewenste groepen in de samenleving. Het christelijke symbool van de vis was oorspronkelijk een straf tatoeage. In koloniaal Amerika moesten vrouwen die van seksuele uitspattingen werden beschuldigd in het openbaar een scharlaken (vuurrode) brief om hun nek dragen. Veel Amerikanen willen dit soort straffen herinvoeren.

"Schaamte heeft in het Westen altijd al een belangrijke rol gespeeld bij het straffen."

Mensen moeten bordjes dragen, of op hun auto of andere eigendommen bevestigen, waarop staat wat ze hebben gedaan. Ik ben daar om verschillende redenen tegen. In de eerste plaats schenden deze straffen de menselijke waardigheid, omdat men de veroordeelden bespot en neerzet als als tweederangsburgers. Ten tweede zijn deze straffen een vorm van eigenrichting. De rechter stelt weliswaar de straf vast, maar de reacties van de toeschouwers bepalen het effect ervan. In de derde plaats laat de geschiedenis zien dat dit soort straffen onbetrouwbaar is, omdat ze al snel worden toegepast op verstoten groepen uit de samenleving, zelfs wanneer die niets hebben misdaan. Ten slotte: ze werken niet en versterken alleen maar de neiging om op een gewelddadige manier wraak te nemen. Bij het geven van straffen dienen we de menselijke waardigheid te respecteren. We kunnen mensen bijvoorbeeld opsluiten, maar eerlijk gezegd zijn de omstandigheden in de Amerikaanse gevangenissen zo verschrikkelijk dat detentie gelijkstaat met diepe vernedering."

In uw boek 'Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership' zoekt u een theorie van sociale rechtvaardigheid, die ons kan leiden naar een rijkere, toegankelijker benadering van sociale samenwerking. U helpt ons bij het ordenen van onze gedachten omtrent de doelen van politieke samenwerking, de aard van politieke principes en een rechtvaardiger toekomst voor iedereen. Mensen én dieren. Heeft uw werk iets te maken met John Rawls' idee voor een sociaal contract? Hoe zit het met 'ongelijkwaardige partijen'?

"In dat 500 pagina's dikke boek ga ik de discussie aan met John Rawls, wiens theorie over rechtvaardigheid naar mijn mening de belangrijkste is in de moderne westerse traditie. Het heeft geen zin dat debat hier samen te vatten. In feite

probeer ik aan te tonen dat de theorie van Rawls - die afgeleid is van de klassieke theorie van het sociale contract - moeilijk toepasbaar is in situaties waarin sprake is van zeer diepgewortelde asymmetrische machtsverhoudingen tussen groepen. Die hebben niet zozeer te maken met macht of klasse, maar eerder met de aard van het menselijk en dierlijk lichaam, enz. Rawls zelf heeft expliciet gezegd dat zijn theorie moeilijk toepasbaar zou kunnen zijn op de drie kwesties die ik aanroer en ik probeer aan te tonen waarom. Op een gegeven moment doe ik de suggestie het idee dat fundamentele rationele of sociale samenwerking voor iedereen voordelig is op te geven; eerst moeten we een dieper gevoel hebben van hoe we met elkaar verbonden zijn en beseffen welke verbintenissen (compassie, welwillendheid) gemeenschappen bij elkaar houden."

In 'Liberty of Conscience' schrijft u dat het respect voor religieuze verscheidenheid een van de pijlers is van de Amerikaanse democratie. Toch zijn er tekenen dat bepaalde christenen op de voorgrond treden, die suggeren dat burgers die een afwijkend of geen geloof hebben minderwaardig zijn. Betekent dit volgens u dat de grondwet tekort schiet bij sociale interacties en dat mensen zichzelf steeds vaker boven de wet plaatsen?

"Absoluut niet. Het boek is vooral een succesverhaal, dat keer op keer laat zien dat grondwettelijke rechten sterker zijn dan grootschalige paniek. Ik vergelijk constitutionele principes met treinrails. De trein zal hoogstwaarschijnlijk over deze rails blijven rijden en alleen ontsporen onder zeer buitengewone omstandigheden. Ik wil daarom dat mensen die de rol van de rechtbanken in de Amerikaanse maatschappij bekritisieren beseffen hoe waardevol die rol altijd is geweest."

Ongelijkheid is moeilijk te bewijzen en aan te pakken met legale middelen. Hoe kunnen we een cultuur van gelijkwaardigheid voor iedereen creëren die door iedereen wordt geaccepteerd?

"Meng je in het gesprek en breng je argumenten naar voren. Mensen die behoren tot een grote groep kunnen proberen de wetgeving te veranderen. Vertegenwoordigers van kleine, marginale groepen, zullen eerder hulp krijgen van rechtbanken. Die hebben bijvoorbeeld steeds meer aandacht voor claims van allerlei minderheidsreligies, zoals slangenhandelaars of, zeer onlangs, een kleine Braziliaanse sekte met slechts 132 leden, die het recht wilde hebben een vorm van hallucinerende thee te mogen gebruiken tijdens heilige ceremonies. Gelukkig zijn er sterke hulpverleningsorganisaties actief. In het bijzonder noem ik de Amerikaanse Unie voor Burgerrechten (ACLU), die tegen geringe kosten of ook vaak gratis allerlei minderheden juridische hulp aanbiedt. Ik vertel het verhaal van Ellery Schempp, een 16-jarige jongen die er in slaagde verplichte Bijbelstudie op scholen in het hele land ongrondwettig te laten verklaren. Hij spaarde tien dollar van zijn zakgeld en schreef naar de ACLU, die zijn zaak aannam."

In 'Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions', dat door velen als een van uw belangrijkste werken wordt beschouwd, benadrukt u dat emoties cognitieve inschattingen en oordelen zijn. Tot op welke hoogte is emotie een betrouwbare raadgever?

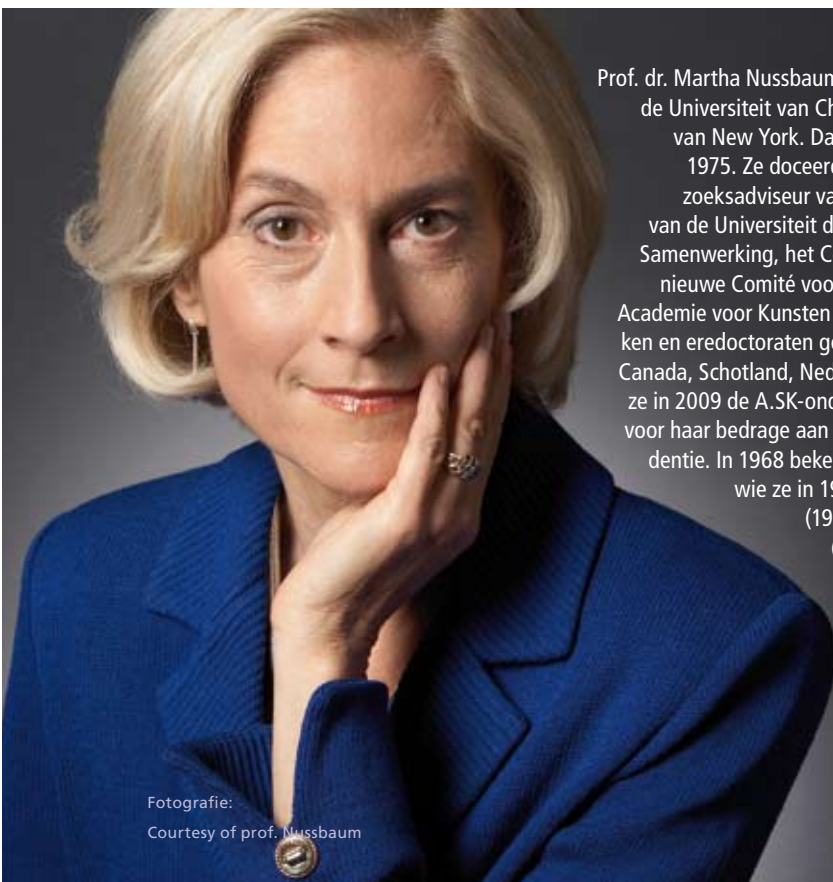
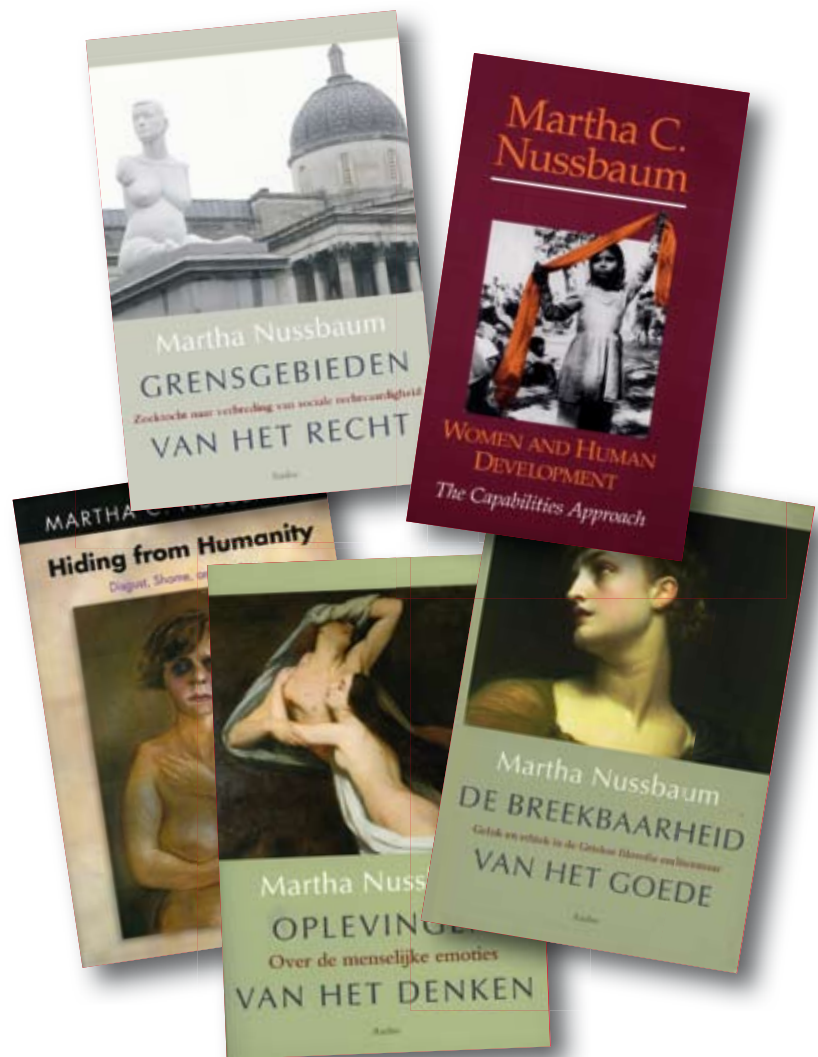
"Cognitieve inschattingen zijn natuurlijk niet per se betrouwbaar. Veel van onze overtuigingen en oordelen zijn onbe-

trouwbaar. We moeten ze ze benaderen, zoals we een overtuiging of een geloof zouden benaderen en ons afvragen of ze zijn gebaseerd op waarheidsgetrouwe informatie en of de waardebeoordelingen redelijk zijn. De basis van onze emoties is in onze kindertijd gelegd en daardoor zullen we ons emotioneel bijzonder verzetten tegen veranderingen die op feitelijke informatie gebaseerd. Daarom kunnen ze iets onbetrouwbaarder zijn dan andere soorten overtuigingen en oordelen. Maar dat moeten we per geval bekijken, want niet alle emoties zijn onbetrouwbaar.”

In veel van uw werk, ook als het gaat om het menselijk vermogen, wordt duidelijk dat de mensheid bijzonder kwetsbaar is. Bestaat er een ontologische hypothese zijn die zegt dat hoe meer iemand zich bewust is van zijn kwetsbaarheid, des te meer compassie hij heeft?

“Ik wil een stukje met u meegaan: wanneer iemand zich niet bewust is van de verschillende soorten kwetsbaarheid die hij in zich heeft, zal hij de kwetsbaarheid van anderen niet opmerken en niet meeleven. Maar ik denk niet dat ik bevestigend op uw vraag kan antwoorden. Als mensen een verhoogd bewustzijn hebben van hun eigen kwetsbaarheid, worden ze vaak bezorgd en zijn ze vooral met zichzelf bezig. Daardoor focussen ze zich waarschijnlijk eerder op zelfbescherming dan op compassie voor anderen. Bezorgde mensen hebben niet veel mededogen. (Aristoteles zei dat we daarom weinig compassie vinden onder ouderen en ik ben bang dat hij gelijk heeft). Ik denk dat Rousseau heel scherp was in ‘Emile’, waarin hij voorstelde dat de jonge Emile zou moeten leren hoe hij kon leren omgaan met het leven door uit zijn eigen bronnen te putten, in plaats van andere mensen als zijn slaven te gebruiken. Maar alleen op dat punt kon hij leren wat mededogen is.” 🎓

Fotografie:
Courtesy of prof. Nussbaum

Prof. dr. Martha Nussbaum, geboren Craven, is een Amerikaanse filosofe en hoogleraar Recht en Ethiek aan de Universiteit van Chicago. Ze studeerde theaterwetenschappen en klassieke talen aan de Universiteit van New York. Daarna ging ze naar Harvard. In 1972 studeerde ze af in Filosofie en promoveerde in 1975. Ze doceerde aan de universiteiten Harvard, Brown en Oxford. Van 1986-1993 was ze onderzoeksadviseur van het World Institute for Development Economics Research in Helsinki (onderdeel van de Universiteit der Verenigde Naties). Verder was ze voorzitter van het Comité voor Internationale Samenwerking, het Comité voor de status van vrouwen van de Amerikaanse Filosofie Associatie en het nieuwe Comité voor Openbare Filosofie. Martha Nussbaum was lid van de Raad van de Amerikaanse Academie voor Kunsten en Wetenschappen. Ze heeft talloze belangrijke prijzen gewonnen voor haar boeken en eredoctoraten gekregen van 33 hogescholen en universiteiten in onder meer de Verenigde Staten, Canada, Schotland, Nederland (Universiteit voor Humanistiek in Utrecht), België en Israël. Verder ontving ze in 2009 de A.SK-onderscheiding van de Duitse Raad voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek (WZB) voor haar bedrage aan de hervorming van het sociale systeem, en de Henry M. Philips Prijs voor jurisprudentie. In 1968 bekeerde ze zich tot het jodendom. Een jaar later trouwde ze met Alan Nussbaum, van wie ze in 1987 scheidde. Een greep uit haar vele publicaties: ‘Aristotle’s De Motu Animalium’ (1978), ‘The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy’ (1986), ‘The Therapy of Desire’ (1994), ‘Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education’ (1997), ‘Sex and Social Justice’ (1998), ‘Woman and Human Development: The Capabilities Approach’ (2000), ‘Upheavels of Thought: The Intelligence of Emotions’ (2001) en ‘Liberty of Conscience: In Defense of America’s Tradition of Religious Equality’ (2008). Op dit moment schrijft ze onder andere ‘Not For Profit: Liberal Education and Democratic Citizenship’ (Princeton), ‘The Cosmopolitan Tradition’ (Harvard), ‘Creating Capabilities: The Human Development Approach’ (Harvard) en ‘Compassion and Capabilities’ (Cambridge).

marthanusbaum@speakersacademy.eu

“De mens kan wat hij moet. Wanneer hij zegt ‘ik kan niet’, dan wil hij niet.”
— Johan Gottlieb Fichte—

